

OD ITALIJE DO MALE ITALIJE — TALIJANSKE OAZE U ZAPADNOJ SLAVONIJI

JELKA VINCE-PALLUA

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju

Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

UDK 39:312

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

Prihvaćeno: 01. 09. 2003.

Autorica na temelju vlastitoga istraživanja na terenu — na području zapadne Slavonije naseljenom talijanskom manjinom u selima Ploštine, Kapetanovo Polje, Obrijež Donja i Veliki Banovac te u tzv. "Maloj Italiji" u Zagrebu — raspravlja o nizu pitanja koja se nameću uz ovu etničku zajednicu sve do onoga konačnoga, aktualnoga — u kojoj je mjeri današnja slika talijanske manjine postala odrazom i također dijelom uništene tradicijske kulture ovoga kraja.

Un uomo verso la seconda metà dell' Ottocento scopre questi siti nel suo vagabondare in cerca di lavoro...¹ (De Vecchi 1983:15). Riječ je o, kako se misli, prvomu Talijanu koji je krenuo u potragu za poslom i stigao u zapadnu Slavoniju pred nešto više od stotinu godina. Mi ćemo ovdje krenuti istim njegovim tragom u potrazi za odgovorom na pitanje — Tko su Talijani zapadne Slavonije, kakva im je sudbina bila dodijeljena ovih stotinjak godina te u kojem obliku i kako su se uspjeli održati u mjestima svoga doseljenja do današnjih dana, posebno nakon ovoga domovinskoga rata. Isto tako, pokušat će se odgovoriti na pitanje koji znak ili koje znakove ima/je imala ta talijanska enklava u Slavoniji koji bi mogao/mogli označiti njezin antički identitet kao razlikovno sredstvo prema ostalim etnosima ili etničkim manjinama koje ih okružuju. Slavonija je prostor koji je od pamtivijeka bio poprištem migracija — doseljavanja i raseljavanja — koje su sa sobom nosile i ostavljale traga u dinamičnoj, promijenjenoj folklornoj slici ovih krajeva.

No, rijetko je kome poznato da u zapadnoj Slavoniji postoji talijanska enklava, talijanski maleni otok već preko stotinu godina. To su Talijani koji nisu — poput svojih sunarodnjaka na već dobro poznatom, osnovnom talijansko-

¹Jedan čovjek oko druge polovice devetnaestoga stoljeća otkriva ove krajeve u svome lutanju u potrazi za poslom...

manjinskom prostoru u Istri i okolnim područjima — smješteni na mediteranskom prostoru, nego su doprli dalje, dublje u hrvatski nacionalni korpus, u zapadnu Slavoniju².

O Talijanima zapadne Slavonije vrlo je malo pisano. Stoga je istraživanje ove nacionalne manjine u Slavoniji bilo daleko teže nego što bi to bio slučaj s Talijanima na poluotoku Istri. Trebalo je zato krenuti na teren s kazetofonom i foto-aparatom. Osim toga, tijekom većih vremenskih razmaka, u terensko istraživanje ubrajam i višekratne susrete u Zagrebu sa zapadno-slavonskim Talijanima koji sada žive u glavnom gradu Hrvatske, neki od njih, kako su to nazvali, u *Maloj Italiji* s pet takvih talijanskih kuća u Zrnetičevoj ulici u zagrebačkom Vrapču. Svi oni često i redovito odlaze u zapadnu Slavoniju, u kraj odakle su došli u Zagreb. I na njihovoj srdačnosti i spremnosti za razgovor izražavam ovom prilikom osobitu zahvalnost.

Pa, kako je sve to počelo, kako je tekao put od Italije do *Male Italije* u Zagrebu? Krenuvši, natjerani siromaštvom, iz današnje Italije, a ondašnje Austro-ugarske monarhije u dio Hrvatsko-ugarskog kraljevstva — u zapadnu Slavoniju, zatim Staru Jugoslaviju, Jugoslaviju i konačno Hrvatsku — promijenili su naši Talijani nekoliko država, prošli nekoliko ratova, pa i ovaj posljednji, domovinski rat. Kako su se snašli na samim počecima svoga doseljenja, kako su se održali i što se s njima dogodilo?

Koncem 19. stoljeća šezdesetak talijanskih obitelji krenulo je prema zapadnoj Slavoniji iz područja podno Dolomita, porječja rijeke Piave, iz okolice Belluna u sjeveroistočnoj Italiji, planinskog dijela pokrajine Veneto, osobito iz područja oko Longaronea. Pričalo se da je neki Giuseppe Nora, trgovac koji je od ranije poznao te krajeve, prvi krenuo već 1883. godine, a da su za njim krenuli i ostali. Talijani iz regije Belluno doselili su se uglavnom na područje općine Pakrac — u sela Ploštine, Kapetanovo Polje, Obrijež, Banovac, Badljevina, Filipovac i Stražicevac. Talijani pak iz regije Furlanija i Veneto doselili su se na područje općine Nova Gradiška i Slavonska Požega iz kojih su se dalje u prvom desetljeću dvadesetoga stoljeća doselili u selo Ciglenicu kraj Kutine.

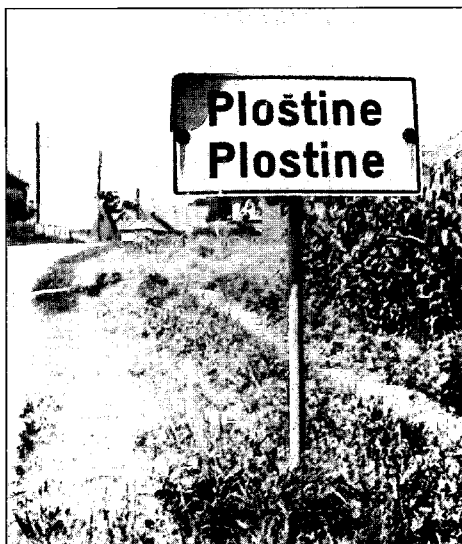
Nije mi ovdje cilj detaljno donositi podatke o mjestima iseljenja, prezimenima i drugim nekim detaljima o toj talijanskoj skupini. Njih je moguće

² Tema *Talijani u zapadnoj Slavoniji*, osim što se uklapa u projekt *Uništena tradicijska kultura zapadne Slavonije*, uklapa se i u sklop mojega bavljenja slavensko-romanskim, dotično hrvatsko-talijanskim prožimanjima i utjecajima. Talijani u Hrvatskoj su za mene tema u suprotnom smjeru — naime, više sam se godina bavila, obrnuto, Hrvatima u južnoj Italiji — i to ne samo onima do danas održanima, Moliškim Hrvatima u pokrajini Molise, nego i onima koji su se izgubili i stopili s romanskim etničkim tkivom u pokrajinama Marche, Campania, Basilicata, Puglia itd.

pronaći u bibliografskoj jedinici autorice Mariantonie Brustolin citiranoj u popisu literature na kraju teksta. Koncentrirat ću se radije na vlastitu građu i na spoznaje i zaključke koji su mi se tijekom rada nametnuli.

Treba odmah na početku utvrditi da je slika s kojom se susrećete na putu do ciljnih mjesta moga istraživanja — do sela Ploštine, Kapetanovo polje, Veliki Banovac i Obrijež Donja³ — na cesti kroz mahom porušeni Pakrac i još više razoreni Lipik, izrazito sumorna s porušenim ili poluporušenim i napuštenim kućama, bombardiranim ugostiteljskim objektima, pekarama, robnim kućama koje zjape prazne itd.

Takav je dojam izbijao (premda ta tri sela nisu nasreću bila porušena, ali su velikim dijelom ostala napuštena, pogotovo od mlađega stanovništva) i iz većine razgovora s mojim kazivačima u sva ta tri talijanska sela koja sam posjetila. Naime, u svakom su se razgovoru, kao neizbježan okvir podacima ili vlastitom samodoživljaju identiteta, spominjali utjecaji sva tri proživljena rata — ovoga posljednjega, ali i prvoga i drugoga svjetskoga rata koji su mijenjali životne okolnosti i ne samo toga stanovništva, položaj njihove, za ove krajeve, specifične etničke pripadnosti ili pak njihovo brojčano stanje.

Slike 1 i 2: Dvojezičnost natpisa na ulazu u sela Ploštine/Plostine i Kapetanovo Polje/Campo del capitano (snimila J. Vince-Pallua, srpanj 2001.)

³Obrijež Donja nema tako mnogo Talijana pa sam vodila samo jedan razgovor s dvije stanovnice toga sela.

Poznata je činjenica da je zapadna Slavonija, uz većinsko hrvatsko stanovništvo, prošarana i drugim etničkim zajednicama i da Talijani nisu jedina manjinska grupa. Zorno sam to uspjela zabilježiti objektivom foto-aparata na mjesnom groblju u selu Kapetanovo Polje. Tu ćete na jednom omanjem groblju, osim hrvatskih, naći grobove talijanskih, srpskih, švapskih/folksdojčerskih, židovskih stanovnika ovoga kraja.⁴

Slika 3: Grob talijanske obitelji Menegoni na groblju u Kapetanovom Polju s pogledom na Ploštine (snimila Jelka Vince-Pallua, srpanj 2001.)

Kako Talijani, o kojima je ovdje riječ, doživljavaju sebe, svoj identitet, kakvo mjesto u tome ima talijanski jezik? Izdvojit ću ovdje jedan od karakterističnih i rječitih odgovora koji sam dobila od jednoga starijega kazivača. Evo njegovih riječi koje jasno pokazuju snagu talijanskoga identiteta izrazito prisutnoga u selu Ploštine, selu s većinskim talijanskim stanovništvom: *Mi, da vam pravo kažem, svi primijete da mi nismo Hrvati, ne znamo dobro čisti hrvatski jer uvijek taljanski, taljanski, taljanski. Kad sam ja bio mlad uopće hrvatski nisam znao, sve sam počeo učiti u hrvatsku školu, a onda se nije ni išlo zajedno, a sad je već sve pomiješano.* I danas, kada razgovarate s kazivačima u Ploštinama, možete razgovarati hrvatski, no čim oni jedan drugome žele

⁴Ploština nema svoje groblje. Ovo selo svoje mrtve pokapa na groblju u selu Kapetanovo Polje udaljenome tri kilometra od Ploštine.

međusobno nešto reći, odmah automatski prelaze na talijanski. I u obližnjem selu Obriježi Donjoj, ima Talijana. No, svi će vas odande odmah uputiti u selo Ploštine kad kažete da želite razgovarati s Talijanima. Isto tako, kad spomenete zanimanje za naoko nevažan element u raspravi o identitetu, kada ih zapitate gdje se radi najbolja konjska salama, također će vas uputiti u Ploštine.

*Slika 4: Ušoreno selo Ploštine usred ljetne vrućine 2001.
(snimila J. Vince-Pallua, ljeto 2001.)*

Kako je moguće povezati konjsku salamu i pitanje identiteta Talijana zapadne Slavonije? Jesu li to umijeće Talijani donijeli iz svoje postojbine Italije? Ako jesu, je li onda to jedno od vidljivih razlikovnih obilježja prema drugima koji su to od njih preuzeli, obilježje koje ih onda posebno obilježava i izdvaja od drugih? Ove sam godine pomislila kako ću konačno imati priliku u drugom tjednu prosinca biti na licu mjesta pripreme konjske salame u selu Ploštine. I uz najbolju volju gospodina Oscara Arlanta to meni, a ni njemu, ove godine nije bilo moguće. Naime, stogodišnji ciklus pravljenja konjskih salama bio je ove godine prekinut strahom od pojave tzv. konjske side. Zbog toga ću se morati ograničiti na saznanja koja sam sakupila iz usmenih svjedočanstava ne u zimskim mjesecima kada se rade te salame, nego u srpnju 2001. godine. Prema mojim kazivačima ni prošla 2001. godina također nije bila idealna

godina. Bila je to loša godina za sušenje salama u posebnim sobicama namijenjenima baš za tu funkciju, sobicama zvanima *stanzia od salame, sušnica*, koju ima svaka kuća. Kazivači ističu da ranije nije bilo strojeva za mljevenje mesa nego da su posebnim *sikiricama* sjekli konjsko meso dok se ne bi razmrvalo i pomiješalo sa svinjskim mesom i slaninom. Konjske su kobasice to bolje što je konj mršaviji jer salama ne smije biti premasna kako ne bi užegla, a ako je konj predebeo puno se mora baciti. Umijeće u pravljenju tih kobasica, prema mojim kazivačima, jest sušenje. Zbog toga već spomenute male prostorije za sušenje konjskih kobasica imaju zemljani pod kako bi se sačuvala vlaga, stavi se mali plamen kojim se postiže da kobasicu suši toplina, a ne dim. Prema mojoj kazivačici iz Kapetanova Polja, Katarini Rek, te su se salame u Italiji, kako je čula od svojih starijih, radile samo od govedega mesa. U njezinoj mladosti vraćali bi se muškarci pješice iz Bosne s isluženim konjima za tu gastronomsku namjenu. Jedan drugi kazivač navodi da su se takvi konji dovodili ne samo iz Bosne, nego i iz Makedonije, ali da nakon posljednjega rata konji stižu kamionima samo iz Bosne.

Svi kazivači pak, bez iznimke, utvrđuju da su za konjske kobasice *samo Talijani klali, a sad svi kolju*. Konjska je kobasica dakle bila, a ona to još uvijek jest, specifikum Talijana u zapadnoj Slavoniji, premda se to umijeće polako raširilo i kod ostalih. Jedna mi je kazivačica naglasila da su se pripadnici jedne druge nacionalne manjine sprdali nad konjskom salamom, a sada je i oni pripremaju. Kad sam se još malo više informirala rade li Talijani u okolici Belluna konjsku salamu i kad sam dobila negativan odgovor, mogla sam se konačno zapitati kako bismo konjsku salamu mogli odrediti u odnosu na Talijane zapadne Slavonije. Činjenica je da Talijani iz kraja odakle su stigli ti slavonski Talijani ne rade konjsku salamu, a isto je tako nemaju ni Hrvati. Hrvati pak iz okolnih sela to su umijeće kasnije preuzeli od susjeda Talijana, no svima je danas poznato da su upravo Talijani bili oni od kojih se ta navada dalje proširila i preuzela. Stoga, ni Talijani iz zemlje odlaska, ni Hrvati iz zemlje doseljenja nisu običavali raditi taj domaći proizvod. On je upravo specifično obilježje Talijana zapadne Slavonije. Navodim ovdje dodatno neka razmišljanja autorice Brustolin o toj temi: *I Plostinesi sostengono che anche questa sia una tradizione importatata dalla provincia di Belluno, ma ciò non mi risulta in quanto, in quegli anni, nelle zone di provenienza, i cavalli erano molto rari e in mano ai ricchi possidenti terrieri e non venivano di certo utilizzati a scopo alimentare, ma come mezzo di trasporto o come cavalli da tiro. Ritengo invece che le cose siano andate in questo modo: gli emigranti erano molto poveri e nelle loro terre avevano certamente la conoscenza del salame di maiale. Credo che lungo il viaggio non abbiano potuto portarsi appresso questo animale che*

Slika 5: Dućan vlasnika s talijanskim prezimenom "Straga" u Ploštinama (snimila J. Vince-Pallua, ljeto 2001.)

Slika 6: Motiv iz sela Ploštine, poklonac podignut 1911. godine — doba kada se to selo još nazivalo Kuhenovim Selom (snimila J. Vince-Pallua, srpanj 2001.)

sarebbe risultato ingombrante e non avevano di certo le possibilità economiche per acquistarlo una volta arrivati. Giunti in Slavonia vennero però muniti, per il disboscamento delle terre, di piccoli cavalli bosniaci molto robusti e adatti a sradicare gli alberi. Penso che qualcuno di questi animali sia stato macellato e, visto che era impossibile mangiarlo tutto in poco tempo, l'idea di farne salami come facevano con il maiale deve certo essere venuta loro in mente. Scoprirono così che la carne di cavallo era un cibo prelibato e questa usanza si tramadò di padre in figlio fino ai giorni nostri. Il salame viene fatto, come mi spiega Stevo Arlant, con la carne dei cavalli bosniaci, a cui si aggiunge un 3% di sale, pepe e aglio; il prodotto viene poi fatto essiccare nelle cantine asciutte per alcune settimane o consumato fresco facendolo soffriggere nella padella (Brustolin 1997:61)⁵.

I odnos prema hrani općenito, prehrambenim navikama ili pak prema jednoj drugoj specifičnoj vrsti hrane, puževima, otkrivaju nezanemariv dio identiteta ove talijanske manjine u zapadnoj Slavoniji gdje je jasno vidljiva opreka MI i ONI: *Mia moglie è Croata, ma ha imparato a mangiare le lumache come noi - Pero Straga. ... A noi non piace la cucina Croata, noi mangiamo come ci hanno insegnato i nostri vecchi...* - Maria Straga (Brustolin 1997:59)⁶.

Uz konjsku kobasicu postoje dakle i druge specifičnosti ove etničke manjine kao što su boćanje, puževi kao specijalitet ili primjerice njihov svibanjski običaj *Madonna di maio*. Sve te specifičnosti talijanske manjine u zapadnoj Slavoniji osobitosti su ove etničke grupe koje je izdvajaju od drugih, čine je posebnom, jedinstvenom, svojom. Mislim da bi se upravo ove specifičnosti mogle izdvojiti i nazvati ZNAKOVIMA uz pomoć kojih ova etnička grupa u Slavoniji označava svoj etnički identitet. Moguće je to uklopiti u ove retke: *Moderna teorija etnosa upozorit će nas da svijest o etničkoj pripadnosti nije neka atavistička ili izvanpovijesna kategorija, već da ta svijest nastaje, mijenja*

⁵Stanovnici Ploština drže da je i to tradicija unesena iz pokrajine Belluno, ali to mi se ne čini tako jer u to vrijeme, u području njihova podrijetla, konji su bili vrlo rijetki i u rukama bogatih zemljoposjednika i nisu nikako bili upotrebljavani u prehrambene svrhe, nego kao prijevozno sredstvo ili kao vučna konjska snaga. Smatram, naprotiv, da su se stvari ovako odvijale: iseljenici su bili vrlo siromašni i u njihovim krajevima sigurno su poznavali svinjsku salamu. Vjerujem da na put nisu mogli sobom ponijeti tu životinju koja bi ih bila zakočila, a sigurno nisu imali ekonomske mogućnosti kupiti je nakon dolaska. Kad su stigli u Slavoniju, kako bi mogli raskrčiti šume, bili su opskrbljeni malim bosanskim vrlo robustnim konjima prikladnim za uklanjanje stabala. Smatram da je neka od tih životinja bila ubijena i, kad se vidjelo da je nemoguće pojesti je čitavu u kratko vrijeme, sigurno im je pala na pamet ideja da naprave salamu kao što su to radili od svinja. Otkrili su tako da je konjsko meso delikatesna hrana i taj se običaj prenosio od oca na sina do današnjih dana. Salama se radi, kako mi je objasnio Stevo Arlant, od mesa bosanskih konja kojemu se dodaje 3 % soli, papra, češnjaka; tada se proizvod stavi sušiti u suhe podrume na nekoliko tjedana ili se jede svjež ispečen u loncu.

⁶*Moja je žena Hrvatica, ali je naučila jesti puževe kao mi... Ne sviđa nam se hrvatska kuhinja, jedemo kako su nas naučili naši stari...*

se i oblikuje u povijesnom procesu. U tom procesu etnička grupa iz svoje kulture i folklora bira ZNAKOVE uz pomoć kojih će označiti etnički identitet (Rihtman-Auguštin 1986:26).

Pa kako onda interpretirati naoko nevažan “znak identiteta” naših Talijana u zapadnoj Slavoniji — konjsku kobasicu? Na temelju spomenutih primjera, znakova identiteta koje sam posebno naglasila i izdvojila, mislim da se može reći da su boćanje, *Madonna di maio* i puževi znakovi identiteta preneseni iz stare postojbine, a da je konjska salama (doduše kasnije prihvaćena i od drugih etničkih zajednica⁷) znak identiteta za koji bismo mogli ustvrditi da je nastao u povijesnom procesu koji se odvijao pred stotinjak godina upravo na našim prostorima. U tumačenju te specifičnosti mislim da je potrebno zorno imati na umu način privređivanja i borbe za život u prvim godinama koje su slijedile nakon dolaska u Slavoniju.

Doživljaj vlastita identiteta, kako sam to utvrdila prilikom svojih terenskih istraživanja, nije jednoznačan i fiksni. On potvrđuje opravdanost sljedeće misli: *The use of the term identity has been questioned by some recent writers because it can imply a fixed or stable quality of a person or group. Such writers suggest we should focus on the process of identification rather than seek a fixed identity* (Seymour-Smith, 1986:145). Pokušat ću taj prisutan proces identifikacije pokazati na temelju odabranih sekvenci sačuvanih pomoću tonskoga zapisa na mome diktafonu. Treba naglasiti da slika na terenu⁸ nije ni fiksna, pa stoga ni jednostavna, kako bi se na prvi pogled moglo pomisliti. Već spomenuti primjer konjske kobasice i drugi naoko nevažni elementi govore o njihovu doživljavanju svoga identiteta:

(Prva kazivačica iz sela Obrijež Donja, sela udaljenog nekoliko kilometara od Ploštine) *Moj zet je pravi Talijan, iz Italije, a moja Ivanka, ona se piše Hrvatica. Ona je za Talijana udana. I djeca se pišu Talijani jer oni idu po tati. Ja se pišem Hrvatica, u Hrvatskoj živim, u Hrvatskoj penziju primam. I šta da se pišem? Šta da sam Švabica kad mi nisu ni toliko dali, a bila sam devet mjeseci u logoru. Osjećam se Hrvatica jer sam tu i rođena, i odrasla, rođena u Tornju, najgore selo, sve su nam podizali tko god nije bio Srbin za vrijeme onog rata. Toranj je bio pola, pola...*

⁷No, u razgovoru na terenu uvjerila sam se da je i ostalima poznato da je to umijeće preuzeto upravo od Talijana zapadne Slavonije. Isto tako iz razgovora s kazivačima čula sam da su u početku ti drugi ismijavali Talijane zbog izrade konjskih kobasica i zbog konzumiranja puževa.

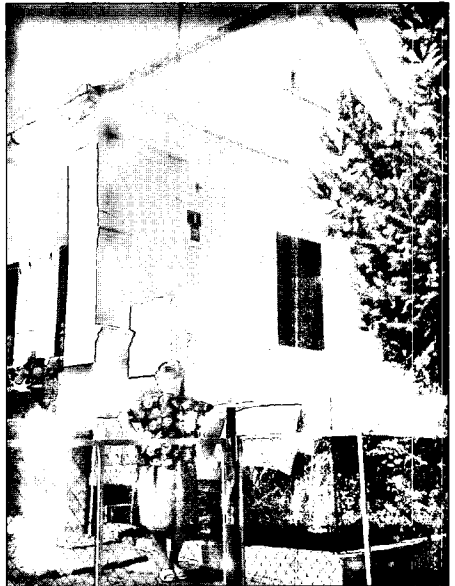
⁸Ovdje riječ *teren* označuje više zemljopisnih pojmova: 1) područje zapadne Slavonije naseljeno talijanskom manjinom, dotično terenski istraživana sela — Ploština, Kapetanovo Polje i Obrijež Donja; 2) *Mala Italija* u Zagrebu; 3) područje okolice Belluna u koje se nekolicina, mahom mlađih, “naših” Talijana nakon više od stotinu godina odselila u previranjima tijekom ili nakon posljednjega rata.

Slika 7: Kazivači Ana i Pero Brunetta iz Ploština (snimila J. Vince-Pallua, srpanj 2001.)

Slika 8: Pero Brunetta iz Ploština s kalupom za izradu cigle (snimila J. Vince-Pallua, srpanj 2001.)

Slike 9 i 10: Kazivačice Marija Škariot iz sela Obrijež Donja (lijevo) i Katarina Rek iz Kapetanovog Polja (desno) (snimila J. Vince-Pallua, srpanj 2001.)

(Druga kazivačica iz sela Obrijež Donja): *Moja kćer udana je tamo u Ploštini, za Talijana, hrvatski pričaju, imaju djecu u Italiji, dvije kćeri, obadvije u Italiji rade. I moja kćer u Italiji radi, otišla nakon ovog rata. Da, moja kćer ima tu kuću, ostala sam bez kćeri. Doć'će oni natrag. Ne mogu dobiti posao, a treba raditi. Ona nije sirota imala ništa, bila je u Zagrebu podstanar u jednoj maloj sobici, radila je tamo i ona i muž i nisu mogli do ničega doći. Ošli su tamo, od rata oni. U Italiji su si kupili stan jer kćer će im se udati za Talijana. Njih priznaju za Talijane tamo jer moja kćer, njezin je djed iz Italije došao, Škariot, mogla je da je htjela dobiti državljanstvo, papire, a i muž je Talijan, ali nema to porijeklo direktno ka i ona.*

(Kazivač u Zagrebu): *Do kraja II. svjetskog rata svi su imali talijansko državljanstvo. Kasnije, za Jugoslavije, ne više. Bilo je slučajeva da sestra ima jugoslavensko državljanstvo, a brat talijansko. Nije se više moglo imati dvojno državljanstvo. Na drugoj crti fronte u Pakracu branili su Talijani...*

(Kazivač iz Ploština): *Mi, da vam pravo kažem, svi primijete da mi nismo Hrvati, ne znamo dobro čisti hrvatski jer uvijek taljanski, taljanski, taljanski. Kad sam ja bio mlad uopće hrvatski nisam znao, sve sam počeo učiti u hrvatsku školu, a onda se nije ni išlo zajedno, a sad je već sve pomiješano.*

Mnogo toga otkriva i doživljaj identiteta Talijana zapadne Slavonije koji su se, iz različitih motiva, vratili u okolicu Belluna — u Italiju. Neki su krenuli u potragu za boljim životom jer u Italiji ... *si stava meglio*⁹; drugi su pak bili izbjeglice, dakle također stranci. Ali, kakvi su to stranci koji govore talijanski, doduše drukčiji, mnogo arhaičniji talijanski?¹⁰ Kakvi su to stranci koji imaju ista talijanska prezimena? I jesu li oni uopće stranci?

Kako bi se lakše došlo do odgovora i otkrio doživljaj vlastita identiteta u novom okruženju, donosim ovdje odlomke iz razgovora što ih je vodila M. Brustolin s našim Talijanima, povratnicima pred nekoliko godina u sjeveroistočnu Italiju, u planinski dio pokrajine Veneto. I ovdje, kao što je to bio slučaj s Talijanima u zapadnoj Slavoniji, slika nije jednostavna, a iskazi se umnogome razlikuju. Evo primjera “bezbolne” integracije s novom sredinom: *Mi racconta di essersi sempre considerato un Italiano e si stupisce che siano stati in molti a Ploštine, nell'ultimo censimento, a dichiarare il contrario. “Quando sono arrivato in Italia sono andato a lavorare come muratore da un nostro amico e gli altri operai si aspettavano di incontrare degli Slavi. Quando sono arrivato ho cominciato a parlare e questi mi hanno detto: “Ma allora tu*

⁹ ... se bolje živjelo

¹⁰ Slično se dogodilo i s hrvatskim jezikom Moliških Hrvata u južnoj Italiji u pokrajini Molise čiji se jezik, kao u kakvom jezičnom laboratoriju, petrificirao te se znatno razlikuje od današnjega hrvatskoga idioma.

*sei come noi!" È stato proprio bello.*¹¹ (str. 89) Dijametralno suprotno pak svjedočanstvo jest primjerice ovo: *La gente non li considera Italiani ma gli apostrofa "Slavi" e muta il sorriso in una smorfia quando chiedi di loro. I Longaronesi alle mie domande si dichiarano delusi dal comportamento degli immigrati, paradossalmente gli rimproverano proprio il fatto di essersi resi indipendenti, di non avere più bisogno di aiuto* (str. 90)¹².

Nemogućnost preciznoga odgovora, razdor, nedorečenost pitanja o vlastitu identitetu mislim da najbolje oslikava sasvim kratko pitanje, u dijalektalnom izričaju, koje je postavio gospodin Vlado Manarin: ... *Noi in Jugoslavia se era i Taliani, qua son i Slavi, ma chi sone nialtri?* (str. 91)¹³. Stoga, nije lako dati odgovor na pitanje o tome jesu li to doista sada stranci u Italiji i tko su ti imigranti. Treba li njih smatrati potomcima Talijana koji su emigrirali iz Italije pred više od stotinu godina ili bi trebalo reći da su oni Hrvati koji su, uslijed ratnoga vihora, došli iz Hrvatske u potrazi za poslom, boljim životom, ili pak bježeći od ratnih razaranja?¹⁴ U Italiji ih sada zovu, kao i Moliške Hrvate koji su tamo došli već pred pet stoljeća, "Slavi". Uvaženi talijanski kulturni antropolog Antonio Marazzi, sveučilišni profesor u Padovi i Firenci, u kratkom prologu knjizi autorice Brustolin primjećuje da ih Talijani nazivaju upravo imenom onih *che hanno insanguinato la Croazia e contro cui alcuni di loro hanno lottato*¹⁵. Za njega su oni *profughi in casa propria che finiscono per non sentirsi "nient", come afferma in un' intervista Vlado Manarin: né Italiani, né Croati. Ma più di queste attribuzioni nazionali negate conta il fatto di non sentirsi parte di una comunità, né di qua né di là* (Brustolin 1997:13)¹⁶.

O toj otuđenosti u novoj-staroj domovini govori i svjedočanstvo: *Qua non conosco nessuno, nessuno mi saluta, non parliamo delle donne...* (Brustolin 1997:91)¹⁷. Oni, svakako, govore istim, ali istovremeno i različitim, petrificiranim, mnogo arhaičnijim jezikom. I ta ih crta, sasvim sigurno, već na prvi pogled izdvaja od stanovništva provincije Belluno utječući na to da se neki od njih tamo osjećaju strancima.

¹¹ Pripovijeda mi da se oduvijek smatrao Talijanom i čudi se da se mnogi iz Ploština, u posljednjem popisu stanovništva, nisu takvima izjasnili. *Kad sam stigao u Italiju počeo sam raditi kao zidar kod jednoga našeg prijatelja, a drugi su radnici očekivali da će susresti Slavene. Kad sam stigao, počeo sam govoriti i oni su mi rekli: "Pa onda, ti si kao i mi!" Bilo je baš lijepo.*

¹² Ljudi ih ne smatraju Talijanima, nego ih zovu "Slavenima" i pretvaraju smiješak u grimasu kada pitate za njih. Na moje pitanje stanovnici Longaronea izjavljuju da su razočarani ponašanjem doseljenika, paradoksalno zamjeraju im upravo činjenicu da su postali samostalni, da nisu više ovisni o pomoći.

¹³ U Jugoslaviji smo bili Talijani, tu smo Slaveni, ma tko smo mi?

¹⁴ Prema više svjedočanstava mojih kazivača mnogi Talijani zapadne Slavonije u ovom Domovinskom ratu aktivno su sudjelovali u obrani Hrvatske.

¹⁵ ... koji su okrvavili Hrvatsku i protiv kojih su se neki od njih borili.

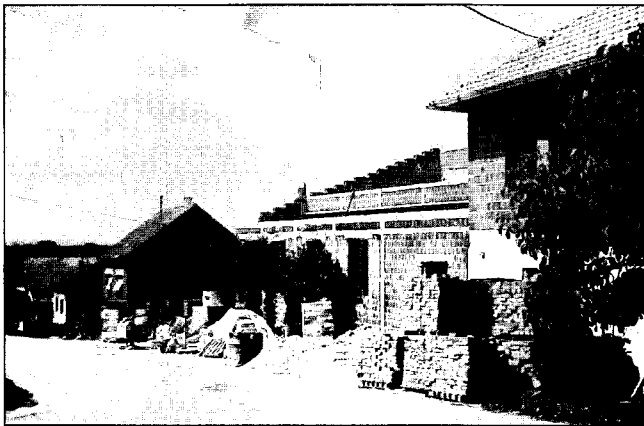
¹⁶ ... izbjeglice u vlastitoj kući koji se u konačnici osjećaju "ničijima", što potvrđuje u jednom intervjuu Vlado Manarin: ni Talijani, ni Hrvati. Ali, više od tih negativnih nacionalnih pridjevaka ima ulogu činjenica da se ne osjećaju dijelom zajednice, ni ove tu, ni one tamo.

¹⁷ Tu ne poznajem nikoga, nitko me ne pozdravlja, a da ne govorimo o ženama...

Kad govorimo o jeziku treba naglasiti da je upravo talijanski jezik najjača oznaka identiteta talijanskoga stanovništva u selima zapadne Slavonije s talijanskim stanovništvom (osobito u selu Ploštine gdje ono čini 98% ukupnoga broja žitelja). Sa svim kazivačima sporazumijevala sam se hrvatskim jezikom¹⁸, no čim bi se oni obratili jedan drugome, odmah bi prelazili na talijanski. Jezik kojim govore Talijani zapadne Slavonije jest talijanski, ali očito jedan od sjevernih talijanskih dijalekata koji sami nazivaju “Beluneze” ili “Veneto”.

Treba reći da samo starije stanovništvo govori hrvatski s dosta pogrešaka, osobito u padežima, dok mlađi nemaju s tim problema zbog školovanja na hrvatskom jeziku¹⁹. I ne samo zato. Činjenica je da je većina mlađega stanovništva emigrirala u okolne gradiće — Pakrac, Novu Gradišku, Kutinu — a konačno i u Zagreb te u posljednje vrijeme i u Italiju u potrazi za zaposlenjem. Time se na neki način krug zatvara jer se sve veći broj mladih ljudi vraća u Italiju odakle su pred stotinjak godina krenuli njihovi pređi, a u “talijanskim” selima u zapadnoj Slavoniji sve je veći broj starih ljudi koji će vam, uvjeravajući i sami sebe, reći: *Vratit će se oni*.

Hoće li? Je li i to samo jedna u nizu posljedica ratnih razaranja? Je li i to dio naše uništene tradicijske kulture?

Slika 11: Budućnost života u Ploštinama — gradnja ambulante i doma kulture u Ploštinama (snimila J. Vince-Pallua, srpanj 2001.)

¹⁸ Premda govorim talijanski, nije sasvim lako razumjeti njihov dijalekt.

¹⁹ Što se tiče razlika u jeziku generacija, po sjećanju govornika, jezik se njihovih očeva i djedova nije promijenio. Međutim, neke su razlike očite. Tako se na primjer upotrebljavaju hrvatski izrazi umetnuti u talijanski tekući govor za pojmove koje prethodne generacije nisu poznavale (različiti tehnički izrazi, kućanski aparati, npr. “radio”, “frižider”, “televizor”). Vrlo često mlade generacije zaboravile su postojeće, ali rjeđe upotrebljavane riječi, npr. za tjeme “čerega”, a kojih se starije stanovništvo sjeća. U ovakvim slučajevima rjeđe upotrebljavani dijalektalni izraz zamjenjuje se hrvatskom učestalijom riječi, te tako nastaje “mješavina” specifična za ove govornike (Savi 1987:5).

LITERATURA I IZVORI

- BRUSTOLIN, Mariantonia (1997): *Italiani o Croati? Storia di una migrazione.*
- DE VECCHI, Giuseppe (1987): *Ploština - un'isola di Bellunesi in Slavonia, storie di emigranti.* Cassa di risparmio di Verona, Vicenza e Belluno.
- DOLENC, Miroslav (1973): *Italijanske oaze u srcu Moslavine i Slavonije.* Nekoliko stranica u Arhivu Instituta za etnologiju i folkloristiku.
- GRBIĆ, Jadranka (1994): *Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj.* Zagreb.
- KAPETANOVO POLJE - CAMPO DEL CAPITANO. *Radio emisija Hrvatskoga radija namijenjena nacionalnim manjinama u Republici Hrvatskoj.* Zabilježio i pripremio urednik emisije Vasilj Sikorski, teren organizirao Njegovan Starek, realizacija u režiji Zorana Tabaina.
- PAVIČIĆ, Stjepan (1953): *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji.* JAZU, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 47, Zagreb.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1986): *Istraživanje, prezentacija i zaštita tradicionalnih kultura narodnosti. "Lipovljanski susreti '85" - istraživanje, prezentacija i zaštita kulture narodnosti*", Lipovljani, kolovoza.
- SAVI, Adriana (1987): *Talijanski govor sela Ploštine kod Pakraca.* Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.
- SEYMOUR-SMITH, Charlotte (1986): *Macmillan Dictionary of Anthropology.*
- SUPEK, Olga (1989): *Etnos i kultura. Migracijske teme 5; 2-3,* Zagreb.

FROM ITALY TO *LITTLE ITALY* — ITALIAN ENCLAVES IN WESTERN SLAVONIA

Summary

Very few people know that in western Slavonia there is a small Italian enclave, a little island of several villages, that has existed for more than 100 years. These Italians, unlike their co-nationals - a well known Italian minority in Mediterranean Croatia, have extended further inland into the Croatian soil. In this article the author has recorded her own field-work research in the villages of western Slavonia where the Italian minority live - Ploština, Kapetanovo polje, Obrijež and Veliki Banovac and in what is known as *Little Italy* in Zagreb. She has tried to provide an answer to such questions as - who are the Italians of western Slavonia, what has been their fate during the last hundred or so years,

how did they get to where they now live, what is their own feeling about their national identity and finally what is the effect of the Homeland war on the Italian villages of western Slavonia and in what extent the present picture is a mirror and a part of destroyed traditional culture of this region. Special attention is paid to discovery of signs which might mark or have marked this Italian enclave as having a different ethnic identity from that of the surrounding Croatian ethnos or those of the other nearby minorities. The author analyses an apparently unimportant "sign" - a horsemeat sausage - which she considers to be one such basic sign of identity that was built during the historical process in the places of settlement.

DALL' ITALIA ALLA *PICCOLA ITALIA* — ISOLE ITALIANE NELLA SLAVONIA OCCIDENTALE

Riassunto

È poco noto che, già da un centinaio di anni, esiste un'enclave, una piccola isola italiana di un paio di villaggi. Questi sono gli italiani che non si trovano come le note minoranze italiane in Croazia - in Istria e in regioni limitrofe - dunque nello spazio mediterraneo, ma sono penetrati più lontano nel corpo nazionale croato - nella Slavonia occidentale. L'Autrice in base a propria ricerca sul campo: nella regione della Slavonia occidentale popolata della minoranza italiana nei villaggi di Ploštine (Plostine), Kapetanovo polje (Campo del capitano), Obrijež donja (Obrijež inferiore) e Veliki Banovac (Banovac maggiore) e poi nella cosiddetta *Piccola Italia* a Zagabria, discute di una quantità di domande: chi sono gli italiani della Slavonia occidentale; che destino hanno avuto durante questo centinaio di anni e come sono riusciti a mantenere la propria identità nei paesi d'arrivo fino ad oggi; del loro modo di percepire se stessi e la propria identità; di quello che possiamo oggi, dopo la guerra '91-'95 ritrovare nei villaggi della Slavonia occidentale e in quanto l'immagine odierna della minoranza italiana è diventata riflesso e parte della cultura tradizionale distrutta. Un accento peculiare è stato posto sulla ricerca dei segni che ha posseduto questa enclave italiana della Slavonia che potrebbero indicare la sua identità etnica indicando la differenza nei riguardi del corpo etnico croato o nei riguardi delle altre minoranze etniche che li circondano. L'Autrice analizza un tale segno, apparentemente poco importante - il salame di cavallo - che è diventato uno dei segni principali dell'identità che è stato creato nel processo storico proprio nelle regioni d'arrivo.